

Für Emil

A papír Gólem

A hetvenes években jártam általános iskolába. Nem avattak fel kisdobosnak, nem érdemelhettem ki az úttörő nyakkendő viselését sem – ennélfogva én magam képviseltem önmagam, s ebben az időszakban már megismerhettem, hogy milyen érzés különccé válni mások szemében. Habár nem voltam jövőbe látó, mégis éreztem, hogy az életem bár nem lesz könnyű, tele lesz izgalmas történésekkel.

Tehetséges voltam a rajzban, a kreatív dolgokban, néhány tanárom meggyőződéssel mondta, hogy belőlem festőművész lesz – aztán ennyiben is maradtunk. Én ennek tudatában láttam már előre a későbbi nehézségeket, amelyeket megszenvednem kellett és amelyekkel tanácsos volt megbarátkoznom. Noha mindez érzékennyé tett, mégis könnyedebben kezeltem a megalázást, az életben előforduló groteszk jelenségeket, a humort, kegyetlenséget, szépséget, mindent, amit a felsorolás teljessége nélkül be lehet építeni a művészetbe.

Különbőféle rajzsakkörökbe jártam (pl. Dési Huber Kör) a nyolcvanas évek végén, mivel kitűzött célom volt, és nem titkolt reményem, hogy a Képzőművészeti Főiskolára bekerülhessek. Különböző érthetetlen okok miatt azonban többszöri jelentkezés után sem vettek fel. A felvételiztető tanárok véleménye szerint a stílusom már túlságosan érett, kiforrott volt ahhoz, hogy megfelelően formálható anyag válhasson belőlem – amit persze nehezen tudtam elfogadni magyarázatként, fájt a kudarc. Az, hogy nem vettek fel a Képzőre, kihatott az egész életemre, ugyanis a Képzőművészetin megszerzett diploma, illetve az ott töltött tanulmányi évek, a kialakított személyes kapcsolatok nem utolsó sorban értékes kapcsolati tőkét is jelentettek volna. Amiket így tehát nem sikerült ott megszereznem, hanem hosszú évek munkájával építettem fel. A budapesti Tanítóképző Főiskolán, ahová felvételt nyertem, folyton azt kérdezték, hogy miért nem a Képzőre mentem. A sikertelen felvételik ellenére folyamatosan képeztem magam, készültem újra és újra, rajzoltam, festettem, ki-

Für Emil

sérleteztem az anyagokkal. A történeteknek, történeteimnek a lenyomatait, hangulatait benne vannak a munkáimban. Mivel ezek nem irányított, egy mester vagy egy tanár szemlélete által formálódott stílusjegyek, hanem a magam alakította rendszer olvasható ki belőlük, ezért olykor a szakmai megítélésükben is némi értetlenkedésre adnak okot. A művészettörténészek talán mindig is bajban voltak velem, ami miatt kevés vagy éppen nem a legmegfelelőbb visszajelzést, illetve szakmai lehetőséget kaphattam.

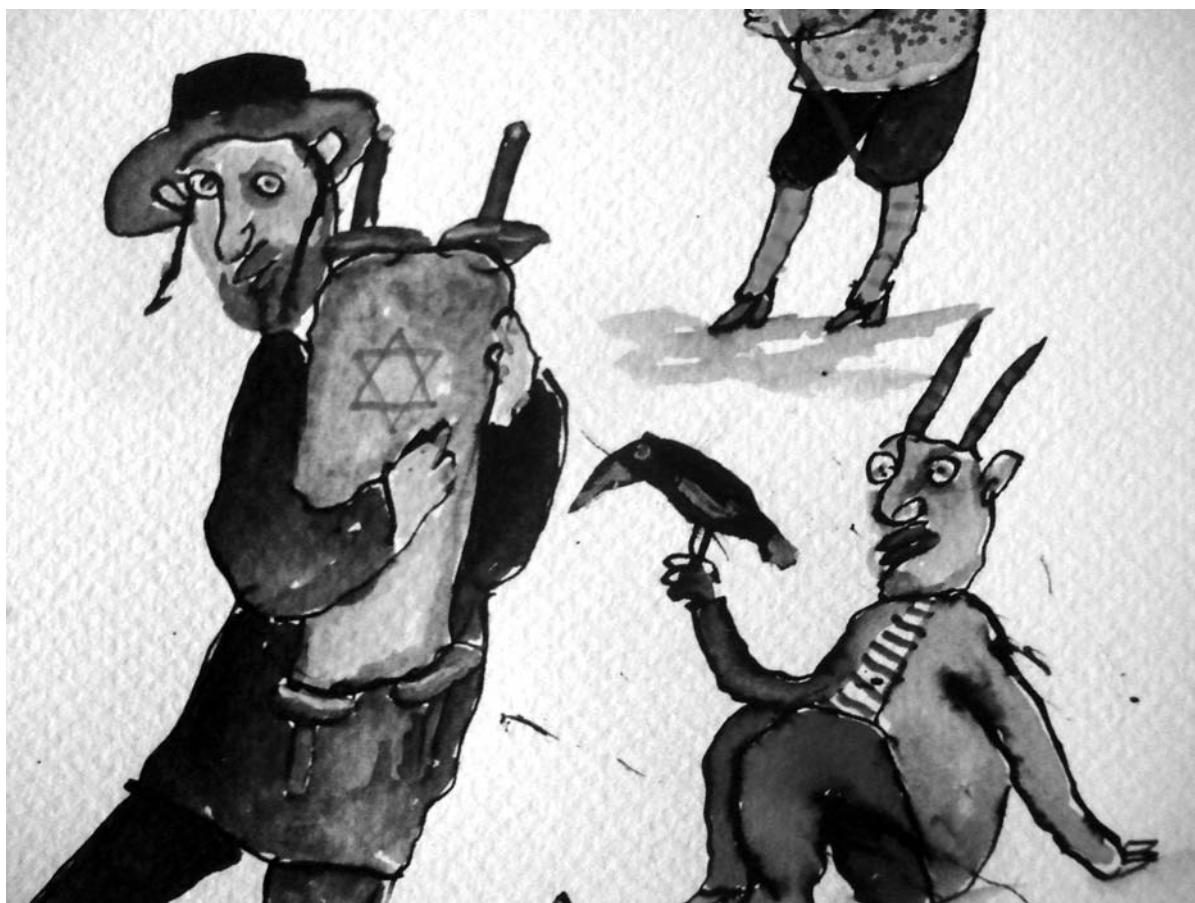
A budapesti sikertelen felvételik után néhány évvel később megpróbáltam a jeruzsálemi Bezalel Akadémiára bejutni, ahol egyrészt a korhatár miatt, másrészt megint csak a munkáim kiforrottsága, érettsége miatt nem fogadtak. Ugyanaz az indok és magyarázat – nem csupán a véletlen műve.

Az első izraeli utam pontosan az öbölháború után volt, jelentkeztem kibuc-munkára meg egy ulpánra. Nekem is volt rögtön olyan kis csinos gázálcáros oldaltáskám, amit kellőképpen kidekoráltam a néhány hónap alatt, ahogy a törött lábon a gipszet szokták. Nem ez volt ugyan

a legfontosabb és legmaradandóbb emlék így elsőre, mert az addigi romantikus álmódosások Erec Jisraelről még aznap a megérkezésem délutánján szétfoszlottak és a valóságot ismertették meg velem. Még aznap nem kívánatos személyként kirúgtak a kibucból, mert egyrészt nem volt megfelelő dollárom a depozitra, másrészt úgy tartották, hogy a magyarok úgysem szeretnek dolgozni, csak bulizni. Ezzel a kibucmanager lezárta a vitát a maga részéről, magyarázkodásom teljesen érdektelen volt számára. Másnap autóstoppal elutaztam Tel Aviv-ba, és majd azzal a pár száz kifejezésből álló szókészlettel, amit még korábban sikerült elsajátítanom az Anna Frank Gimnázium héber nyelvkurzusán, sikerült valahogy eljutnom a Központi Szochnut Irodába. Így aztán nem egy kibuc-élményem volt, hanem kettő (a másik kibuc elvárásainak szerencsére megfelelttem) és aztán meg nem annyi, hanem sokkal több, de nem is az és nem is ott, az ismert zsidó viccek teljes repertoárjával... szóval semmi nem úgy történt, ahogy

az szépen megtervezve, előzőleg egyeztetve volt. A valóságos izraeli élet, amiben sodródtam és olyan helyzetek közelébe kerültem, amelyekbe egyébként nyilvánvalóan nem kerülhettem volna, szóval a történések kiszámíthatatlansága gazdagabbá, kalandosabbá tették ezt az első utat. Ez a négy hónapos Szochnut-út olyan érzéseket és kötődést váltott ki bennem Izraellel kapcsolatban, olyan addig rejtett, tudattalan magammal kapcsolatos érzéseket, ismerősség érzését keltette bennem – a hangok, a levegő, a fények, az emberek viselkedése – amely magától értetődő és komfortos volt számomra. Úgy éreztem, hogy útibeszámolót erről az utamról nem tudok úgy mesélni, mint máskor annak előtte, mert ez sokkal személyesebb, sokkal mélyebb egy turistaútnál.

Néhány évvel később, már tanári diplomával a zsebemben döntöttem úgy, hogy megpróbálom a Bezalel Akadémiát. Mint ahogy ismerős a viccből, az első út a Szochnut-út, a második az alija, úgy teljes egészében sikerült ezt megélnem olyan

Purimspiel (részlet)

módon, hogy a Lod-i reptéren letartóztattak, mivel csak egy hátizsákkal érkeztem, szerény elképzelésem szerint pár hétre amíg a felvételi tart. Hosszas értetlenkedő faggatódzás, magyarázkodás közepette persze kiderült, hogy akik alijáznak, azok megszámlálhatatlan bőrönddel érkeznek és minden vágyuk Izraelben maradni, nem pedig ide-oda repkedni. Ennélfogva az alijázásom, a belépő utáni következő pár hónap is, nagyon körülményes volt, hiszen mint kiderült, semmi nem úgy történt, ahogyan előzőleg a pesti irodával megbeszélte volt. Hónapokon keresztül különböző városokban kollégiumi szobák padlóján, asztal alatt hálószáokban laktam és intéztem az ügyeket. Sikerült például a Har Nof-i jeshivában is laknom. Rájöttem, hogy a pesti zsidó mentalitás milyen jól is tud működni a problémák gyors és hatékony megoldásában. Meg is szereztem rövid időn belül a személyi igazolványt és a zöld papírt, és minden más, rengeteg fénymásolattal együtt. Ez egy nagyon fontos szakasza volt az életemnek. De ahogy mindenkinek van egy saját története, úgy az enyém sem hasonlítható össze senkiével.

A Bezalel Akadémiára való sikertelen felvételi nem vette el a kedvem, sőt megerősített abban, hogy nekem tanulnom kell, és hol máshol legyen ez, mint egy ajtóval arrébb, a jeruzsálemi Héber Egyetem művészettörténet szakán. Voltak akadályok ugyan, bürokratikus nehézségek és személyeskedő gáncsok, de szó szerint kiharcoltam a lehetőséget, hogy egyetemi hallgató lehessenek.

A képeimen az addig használt sötét színeket lehetetlen volt folytatni. A sötét párizsi kék, a mélyvörös, a barnák és feketék, a folyamatos napfény hatására kivilágosodtak. Közben az állandó költözés kényszere miatt találtam rá a vászonra, mivel az könnyen szállítható és tárolható volt – ellentétben a korábban használt, főleg fa táblákkal. Szerencsémre egy ismert művész-ellátó bolt – a Bezalel Akadémia alsó részében volt található – vezetője, Joszi, különleges dolgokat láthatott meg bennem, a képeimben, ami miatt korlátlan vászon és olajfesték mennyiséget kaphattam pusztán azért, hogy képet választhasson majd tőlem ennek fejében. A nagyméretű fehér és sárga kompozíciók tulajdonképpen Izraelhez kötődnek; a napfényhez, a

A Gólem Antwerpenben

Mezuzah

A Kabbalista

Klezmer

Zion box

homokhoz, a meleghez, a vibráló, szikrázó hétköznapihoz, amelyet a hétvége egy napos pihenőnyugalma sem tud megszakítani.

Ahogy egyre mélyebbre merültem az izraeli hétköznapi életbe, egyre több ironikus, groteszk modellt láttam. Akár színdarabot is írhattam volna az események sokaságából. A mindezekből merített és fanyar humorral megfogalmazott képeim, rajzaim és figurális ábrázolásaim mondhatom, hogy nem arattak olyan nagy sikert, mint ahogy gondoltam és reméltem.

Kevés galéria kivételével, alig voltak érdeklődők a munkáimra és nagyon kevesen vásároltak. Ennélfogva a tanulmányok és a drága élet miatt más, különféle fizikai munkákat vállaltam, akár lakástakarítást, ruhavasalást, vagy belépőjegyszedést a Judit cukrászdában Tel Aviv-ban. A megélt sikertelenség, a várt és reménytelen elismerés késlekedése, a hétköznapi nehézségekkel való küzdelem miatt pár év után, egyik napról a másikra úgy döntöttem, hogy visszarepülök Budapestre. Becsomagoltam a jeruzsálemi lakásomat és mintegy 180 kg-nyi csomaggal mentem ki a reptérre, ahol a reptéri alkalmazottak – látva a lelkiállapotomat –, egyetlen egy dollárt sem fizettek velem súlyadóként. Ahogy az lenni szokott, ugyanabba a folyóba többször is bele tudok lépni, így a Budapestre való megérkezés is rendhagyó volt. Két teli csomaghordó kocsival érkeztem a terminálra, ami miatt feltűnést kelthettem, és helyi ügyintézők vallató kérdéseire kellett felelnem. Heves vita alakult ki, ok-okozati összefüggéseket keresve, a hivatalos ügyintézésben az alá-fölérendelt szerepeket megkérdőjelezve, ami meglepő volt, hiszen Magyarországon működött a hierarchia. Az Izraelben töltött évek határozottá és védetté tettek, így merészen és magától ér-

tetődően felvállaltam az érdekeim érvényesítését.

A megérkezésem utáni hetekben azonnal nyilvánvaló vált számomra, hogy nem ugyanabba a városba érkeztem vissza, ahonnan elindultam. A baráti köröm pillanatok alatt megváltozott, kicserélődött. A korábbi pesti UJS társaság¹ tagjai lemorzsolódtak, fellazultak az ott szerzett barátságok. A budapesti magyar élet és az izraeli élet közötti állapotban voltam, ami egyrészt kedvező volt, hiszen új-idegen voltam, másrészt viszont sokaknak idegenszerű volt a viselkedésem. Az élet lendülete itt többnyire lassúnak bizonyult az addigi számomra pörgős megszokottnál. Barátságokat találni főleg a szintén Izraelt már megjárókkal, vagy magukkal a budapesten lakó izraeliekkel, illetve a pesti zsidó életbeliekkel sikerült.

A képeim, munkáim bemutatására Budapestre érkezésem után hamarosan sor került, nagy közönségsikerrel a MAZSIKE² kiállításon. A kiállítás megnyitását *Thury Levente* szobrászművész vállalta el, akivel örök barátságban maradtam. Majd ezt követően néhány hónap múlva már a pesti Zsidó Múzeum és Levéltár csoportos ORIENT/e kiállításán vehettem részt, *Síflis András*, *Szegő György*, *Thury Levente*, *Gellér B. István*, *Kerekes László*, *Dimitris Tzamouranis* művészekkel közösen.

A budapesti Zsidó Múzeumban 2003-ban ugyanitt *Turán Róbert*, akkori igazgató adott helyet, a DEPO című önálló installációs kiállításomnak, amelyet a *European Association for Jewish Culture* elnyert pályázatának támogatásával valósítottam meg. A kiállítás megnyitását *Réz András* és *Presser Gábor* vállalták el, amely megnyitó és kiállítás azt gondolom, sokak számára emlékezetes maradt. A festményeim, a már említett groteszk, ironi-

kus ábrázolás, az izraeli közönség ellenében a pesti közönség körében sikert arattak. A *Stetl* érzete, amely a képekből, munkákból árad, a közös háttér, a közös gyökér, megértésre talált a pesti közönségben.

Vélhetően valami újszerűt hoztam a magyar kortárs képzőművészetbe, talán a harsány színek, a formák, a megfogalmazás-, a látásmód, amennyiben lehet hangsúlyozni azt, hogy optimista a képek hangulata, életvidámság, életöröm sugárzik belőlük. Hamarosan emiatt is sikerült egyre több művész-kollégával személyes barátságba kerülnöm.

Ez idő tájt már azokat a rajzokat, amiket Izraelben csináltam és amiket egyébként postai magánlevelezésben illusztrációként vagy magára a borítékra rárajzolva alkalmaztam, a levéltől függetlenül különálló munkákként kezdtem el csinálni.

Korábban, Izraelben kicsi rajzokat készítettem golyóstollal, vízfestékkel színezve, és különböző szöveget, mintegy kitalált történetet, is írtam bele a rajzokba. Sok új elem, forrás, betű, tárgy került

a kezembe, amit bele tudtam építeni a munkákba.

A mail art is Izraelben kezdődött, ahol talált tárgyakat, vagy a hétköznapi életben használt személyes és személytelen nyomtatványokat, a nyelv, betű, tipográfia egyediségét felhasználva küldtem el ismerősöknek. Tulajdonképpen a sok szabadidő, az idegen környezet és a nem éppen ideális munkakörülmények miatt kellett valamit kitalálnom, ami kreatív, és így kezdtem el építeni ezeket a kollázsokat. Előfordult az is, hogy magát a postaláda egész reklámtartalmát borítékoltam be és adtam postára Izraelből. Volt, aki ezt szerencsétlenül félreértelmezte, és fordítóirodához fordult, gondolván, hogy valami nagyon különleges és fontos nyomtatványt hozott számára a posta.

A játékoságot, a játékban való felszabadult gondolatokat szerettem megvalósítani a rajzmunkákban és a mail artokban – és teszem ezt a mai napig is. Általában keveset töprengek, tervezgetek, hanem a gondolatok megszületésével egyidejűleg már meg is alkotom azokat.

De Solomon, a mágus

A mail art a 90-es évek végétől indult el, amikor különböző mennyiségű és minőségű bélyegeket, pecséteteket, vásároltam bolhapiacokon, és mintegy különálló kollázművészetet kezdtem el csinálni azokból.

Felépítettem a mail artot, amelyben egyszerre benne van külön a grafika, és külön a festmény.

Mindegyikben felismerhetőek ugyanazok a stílusjegyek, a rám jellemző gondolatok, az én világom; amit nem tudok megfesteni, azt megcsinálom rajzban vagy kollázsban. Pecséteteket magam is tervezek már nyomhagyásra, és bélyeget is. Megnyugtat az, amikor apró, vékony szeletelt dolgokat kell összeraknom. Mint egy sebész vagy egy mérnök megtervezem és 3 dimenzióban megvalósítom. Ez egy valódi játék.

A postát használtam mindig is a személyes és érzelemmel teli kommunikációra. Jobban bízom a papír alapanyagban, annak megfoghatóságában, illatában. Számomra például az e-book nem opció...

Az email, internet használatával a kilencvenes évek végén kezdtem megismerkedni és megbárátkozni. Az akkori körülményekhez képest csupán csekély óraszámú, inkább személyes, mint hivatalos levelezést folytathattam. Ezekben a levelekben, levelezésekben az említett időkorlát miatt a tudattalanból felmerülő, szürreális történeteket, verseket, gondolattársításokat írtam levél gyanánt, amelyek maguk is egy szöveges képet láttattak, fogalmaztak meg. Mára már ezek szinte megszűntek ebben a formában. A net inkább információáramoltatás és kapcsolattartás szintjén működik, de talán majd lesz időm blogra is egyszer.

Ezzel párhuzamosan a mail art, a papír alapú 3 dimenziós postázása a személyessége, a gestusértéke, a különféle anyagok felhasználása révén felértékelődik. Az anyagokban levő ötletek kihasználása, nem csak papír, hanem más idegen anyag – üveg, fém, kő – felhasználása, megmunkálása, különös alkotókedvvel tölt el. Nem mellékesen jegyzem meg, hogy ezeknek az elkészült munkáknak a postázása mindig okoz bonyodalmakat, a postán rövid tárgyelemzést kell ilyenkor bemutatnom.

A 90-es évek végén frissen megalapított budapesti Zsidó Egyetem első évfolyamának hallgatója lettem. Az egyetemi tanulmányok nyomán a képeimben, rajzaimban, művészetemben változások történtek. Az addigi csupán jópofa, színes, napsütéses, progresszív, jókedvű képekbe – színekbe, formákba, rajzokba – új üzenetek szűrődtek be. Keserédes hangulatok, bújtatott erők, misztikum fedődnek egymásra színek, vonalak,

formák által. A képeken angyalok, ördögök, a zsidó hitvilág alakjai, hordalékai jelennek meg.

Az egyetemi tanulmányok során mélyebb ismereteket szereztem a valláskultúra, a tudományok területén. A megismert irodalmi alkotások, a történelmi tények, amelyek a magyar, kelet-közép európai zsidóságról szólnak tudatosabban épültek be a munkáimba – gyarapodó könyvtáramnak és egyre szélesedő kulturális és történelmi ismereteimnek köszönhetően.

Ezen túl nagyon személyes, álomszerű élmények, szabad fantáziám szüleményei, szabad rálátásom ad annyi képet, témát, gondolatot, amelyekkel tulajdonképpen csak idő hiányában nem tudok foglalkozni. Ezért is foglalkozom egyszerre több dologgal, a sokféle műfajban való megnyilvánulás tudja kiteljesíteni a képzeletemet.

Az évszázados borovi fenyőből készült vakramára feszített, jó minőségű vászonra hagyományos olajfestési eljárással dolgozom. Az ecsetkezelésem, felületkezelésem roppant anyagigényes. Nagy mennyiségben és sűrűségben viszem fel az anyagot, a festék faktúrája kiemelkedik a vászon síkjából. Az olaj és egyéb más alkotó- és oldószerelemek használatával a fehér háttér egy különleges kagylóhéj-hatást tükröző szint eredményez, amely nem homogén, hanem transzcendens teret hoz létre.

Ennélfogva a kép mérete, a meghatározott méretét túllépve, felveszi a környezetének méreteit. A képeim nem kívánják a keretezést, sőt ellenzem, hiszen azzal lehatárolódnának, és éppen az a lényegük veszne el, amiért élnek a képek.

Nem egyszer fordult elő, hogy a műterem hangulatából vagy a kiállításból kiemelt, megvásárolt festményt az azt követő napok után vissza kívánták adni, vagy cserélni, mivel más életet kezdett élni az alkotás, mint amit elsőre megláttak benne. Természetesen a megbeszélte lehetőségeket, azaz a cserét, a visszaadást aztán minden esetben néhány nap elteltével visszamondták, mivel időközben mégis valamit felismertek, megláttak a képben, amihez már sokkal inkább ragaszkodni kívántak.

A rajzok kezdeti levélillusztrációi – amint kiléptek a személyes környezetből – önálló grafikai alkotássá fejlődtek, a szabad asszociációk szinte befejezetlen vonalvezetése nyilvánul meg bennük. Nem törekszem a gondolatok, érzések egy alakba tömörítésére, mint a festményeken látható, hanem tudatosan vagy tudattalanul a sokalakos, sodró jelenetekben hagyom szabadjárá engedni a gondolataimat.

Jerusalem. Mea Sharim (részlet)

Különféle jó, nemes papírokra dolgozom. A rajzok többnyire tusrajzok, illetve guache technikával készült színes rajzok. Gyors, lendületes, tollszármunkák, mint egy japán kalligráfuséi.

A rajzokban mélyebbre tudok ásni, mélyebb összefüggéseket tudok felszínre hozni, ezek esetenként lehetnek előkészítő gondolatvázlatok az olajképeknek. A vonalas rajzokat, gondolatokat megvalósítottam sokszorosított grafikai technikákkal, rézkarccal és litográfiával is, de ezek is inkább festményszerűekké váltak, a gondolatok sűrítése révén.

A grafikai elemeket – egy részük judaisztikai elem – mint jelképrendszert, mint betű-szöveget fogalmazom meg. Így készítettem például *ketubát* is ezekből a munkákból.

A rajzokban megfogalmazott gondolatok és formák átszűrődnek a mail artokba is. A pecséteken sokszorosított grafikaként, a rajzokon ünnepi jókívánságként szerepelnek valamely aktuális zsidó ünnepre.

A grafikáknál egyszerre dolgozik az agyam és a kezem, nem tervezem meg előre a rajzot. A tusrajz az egy mesteri munka. Nagy emberismere-

tet, jó kommunikációképeséget és empátiát kíván ez a munka. Rontott vonalat nem lehet húzni, javítás, mint olyan nem létezik. Ezért fontos a felkészültség, a fejben tökéletes térkép, a biztos kéz lendülete.

A rajzok, ahogy említettem, tudattalan folyamatok megnyilvánulásai. Foglalkozom groteszk erotikával, morbid, szélsőséges dolgokkal, a téma széles spektrumán tudok gondolkodni és zavartalanul megformálni azokat. Készítettem egy rajzsorozatot *de Sade* márki és a hasonló gondolatvilágú szerzők megjelent irodalmi regényeit felhasználva, de sajnálatosan a tervezett kiállítás mégsem valósulhatott meg. A sorozat azonban továbbra is bővül...

A 90-es évek végén több illusztrációm jelent meg könyvekben, mesekönyv, vagy irodalmi alkotások illusztrációiként, mind magyar, mind külföldi kiadványokban.³

Ahogy említettem, rögtön az Izraelből való visszaérkezésem után már volt kiállításom, ennél fogva többet megkerestek kiadványok illusztrálására, tehát ilyen módon is részt tudtam venni

a magyar zsidó kulturális életben. Így egyre több lehetőségem nyílt megmutatni és ismertté tenni a munkáimat.

Minél többet ismerek meg a világból, annál nagyobb súly nehezedik rám, annál mélyebbre kell nyúlnom, amikor a képeimet alkotom. Hogy bele tudjam sűríteni, meg tudjam jeleníteni azt, amit megismertem, amivel gazdagabb lettem. S hogy ezt mások is felismerjék a műveimben, ahhoz persze elengedhetetlen, hogy készek legyenek a befogadásra.

Néhány éve – mint a vándorúton lévő bolygó zsidó – keresem azokat a lehetőségeket, amelyek szélesebb és új közönség elé vihetik a munkáimat. Itt gondolok akár New York-ra vagy a pár éve már képben levő londoni közönségre. Különböző közönség más-más szempontok szerint közelíti meg a munkáimat. Az ebből eredő kudarcokkal számolnom kell, illetve a sikereket értékelem. A kultúra és a hagyomány különbözősége, ami a munkáim befogadásában nyilvánul meg, inkább megerősít, mintsem elbizonytalanít.

Mivel mindig „úton kell lenni”, ilyen indíttatásból kezdtem el 3 dimenzióban gondolkodni: porcelánnal és fával dolgozni. A porcelán szobrokkal megvalósíthatom régóta vágyott elképzeléseimet, hogy a rajzokból és festményekből már ismerős képi világot jelenítsem meg három dimenzióban. Az anyag megformálása, érzékelése, a kezemben van. A porcelánszobrok mind egyedi készítésűek. Még jobban sűrítve, ezek a kapcsolatok felismerhetőek az egyedi készítésű figurális mezűzükben, a szoborszerű relief alakokban. Az arany díszítés, illetve a patinás színes mázazás még mélyebb jelentésrétegeket szabadít fel bennük.

A szobrok körbejárhatóságával közelebb kerülhetnek, megragadhatóvá válhatnak a tárgyakban meglévő tartalmak. Az anyagban rejlő lehetőségeket felismerve, már foglalkozom a textilben való megjelenítéssel is.

A fával való munka a Zion Box kiállításom sorozataként jelenik meg; az inkább asszablage-ok, zenélő szerkezettel, csiszolt, metszett üveggel, különböző talált tárgyak beépítésével – gaz-

Esküvő (részlet)

Gólem bohóc

dag tárgykultúrával rendelkezve – ugyanazt a világot képviselik és játékosságot mutatják, más megfogalmazásban, mint a mail artok.

A képeimen megjelenő gondolatkörök mindig komplexebb egységet fognak át, ami sosem könnyed dolog, hanem árnyaltan vad, mint például Houdini és Béla Lugosi kapcsolata. A képeimen sokat gondolkodom. Analizálok, majd összedolgozok, különleges „ízésítés”-t használva, ami azzal jár néha, hogy úgy járok mint Spinoza. Azaz előfordul, hogy a képeimet nem jól értelmezik. Inkább levetetik a kiállításról, vagy egyszerűen ki sem akarják állítani, mert félreértelmezik a képek szereplőit, mint magamat is. Egyszerűen nem tartják elfogadhatónak, mintha a zsidó kultúrkört nem kellő tisztelettel mutatnám be. Houdini és Lugosi egy helyre kerülnek, mintha ugyanazon történet szereplői lennének. Hologramszerűen egymásra vetülnek, bárhonnan nézzük, értelmet kapnak.

A különféle források és a képek közötti kapcsolatot a jelen lévő ironia és groteszkség adja, amely

mindig tetten érhető az alakokban vagy a szituációkban, ahol egymás mellé rendelve megjelennek.

A lényeg az apró részletekben rejlik, a finomságokban elrejtve fogalmazódik meg. Gondosan összerakott részletek sokaságából, a formák és színek együtteséből, az alakok mozdulataiból, arckifejezéséből áll össze a kép.

Utalhatnék akár a hágai bemutatóra, ahol a „Baruch Spinoza és az amszterdami Gólem” című kiállításon összefüggéseket kerestem a misztikum, a kabbalizmus, a lélek és az idő témakörében, a groteszk és az ironia eszközeivel.

Spinoza és az amszterdami Gólem úgy állnak kapcsolatban egymással – amennyiben hihetünk a meséknek, és miért ne hinnénk –, hogy a Prágai Gólem nem pusztult el, ahogyan azt olvastuk, hallottuk, hanem tovább élt és Amszterdamban bukkant fel. Spinoza, aki pedig a szellem és az anyag egységét kereste, és mivel egy rafinált zsidó is volt, a válasza kereste inkább a kérdést, mintsem elfogadta volna a készet. Ennélfogva aztán, mint ahogy az lenni szokott,

Haszene

Die ganze Mishpoche

a Gólem beköltözött a házába és ott élt vele. Így lett sok-sok gondolata Spinozának, és egyre merészebb ötletei és kijelentései, amivel aztán elérte, hogy a zsidó közösség kiűzze, kivesse magából. Így lett aztán Spinoza individualista, a helyét nem találó bolygó hollandi, aki a Gólem oldalán bukkanhat fel ismét...

A Gólem mint médium szerepel, mint a manipuláció eszköze, ahhoz a gondolathoz kapcsolódóan, hogy aki képet készít, annak hatalma van, aki alkot, az valójában az életet és a halált hozza összefüggésbe. Mint ahogy magam is a Gólem

és a dibbuk között, az angyalok és egyéb furcsa lények között élek, amiket magam alkotok és hozok létre...

¹ A Zsidó Ifjúsági Szervezet a VII. kerület Garay utcában volt.

² Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

³ A teljesség igény nélkül: Röhrig Géza: *A rebbe tollatépett papagája*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1999; Pécsi Katalin: *Itt nincsenek pillangók?* Polgart Kiadó, Budapest, 2000; Bächer Iván: *Kezdbetűk* c. könyvének borítója Budapest, 2002; Nenad Vujadinovic: *Roni*. Sarajevó, 2004; Icik Manger: *Az édenkert könyve*, c. regény borítója Múlt és Jövő Kiadó, Budapest-Jeruzsálem, 2009.